

egy fajtalan és pöffeteg középosztály a népi gondolatot még kommunizmusnak, a függetlenségi gondolatot pedig németgyűlöletnek minősítette, amelyre zsidók hecceltek minket. Mi ezekben az órákban szomorúan és megértően egymás szemébe néztünk. Mi ismertük és láttuk önmagunkban a mély és titkos utat, a lélek belső kibontakozásának útját, mely úgy ment végbe bennünk, mint Giraudoux Siegfried-jében. Nincs okunk csüggedni, még ezekben a napokban sem. A száz év előtti kor nagy és tiszta magyar gondolata hevesen és ösztönösen bontakozik ki a magyar lélekből.

Új lapod élén az Isten vezéreljen.⁸

Közli: BUDAYNÉ
MOSONYI KLÁRA

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS SÁROSPATAK

„Sárospatak nekem nagyon megtetszett, az ottani élet és az emberek is.”¹ „A hegyen ülő kis iskolaváros, a gyönyörű táj, a faluszemináriumot fenntartó tanárok, diákok nemcsak munkaszobát ígértek, de burokköré egy kis művelt magyar meleget is.”² „Pesten nem tudom, ki ajánlotta, hogy Sárospatakon jól tudnék dolgozni.”³

Először negyvenkettő tavaszán, majd negyvenhárom májusában járt Patakon, „eklézsiát látogatni”⁴. Korábban Móricz Zsigmond adjutánsaként utazta be Zalát, a Tisza–Duna köze városait, majd Pécsét, Vára-

⁸ Bajcsy-Zsilinszky új lapja a Szabad Szó volt.

¹ Hozzám írt leveléből: 1945. szeptember 1.

² Németh L: *Homályból homályba*. Bp. 1977. II. 106.

³ Uo.: II. 106.

⁴ Uo.: I. 636. és II. 106. „Megható leveleket kapunk a vidékről. Magyarország ma tele van szórva apró eklézsiákkal. Az írók nem dolgoztak hiába: minden városban van néhány léleknyi kör, a mely szerintük pedzi az életet. Nagy érdek, épp ma, hogy ezek a körök szívüket ne veszítsék . . . Az íróknak és a vidéknek úgy kellene érintkezniök, hogy a legtöbbet kaphassák egymástól. Én azt hiszem, egy-egy ilyen úton tudnék a legtöbbet adni és kapni . . . Az eklézsiajárások szép szokását szeretném viszontlátni.” *Eklézsia-járás*. Híd. 1946. nov. 18. 11.

dot, Kolozsvárt: megannyi szétszórt „önmentő szigetet”.⁵ Negyvenkettőben Kassáról Beregszászra, onnan Csécsére, visszafelé Patakra nézett be. Egyik unokaöccse, Szarka Béla a tanítóképzőben volt testnevelő tanár, ő szállásolta el, akárcsak a következő évben. A főiskolai Nagykönyvtárat 1943. május 22-én látogatta meg. A Bocskay-kertet azalatt permetezték, míg ő Patakon a teológusokkal vitatkozott, meg a felsős gimnazistákkal és képzősökkel.⁶ Másnap egy kora reggeli sétán diákjaimmal beszélgetett el az első órára hívó csengőszóig; inkább kérdezett és beszéltetett, mint beszélt. Főleg az érdekelte, hogy az ifjúság mennyire otthonos irodalmi és szociális kérdésekben, milyen mértékben irányítják tanárai. De legfőképp a falukutató munka után érdeklődött, Újszászy Kálmán teológiai tanár faluszemináriumát akarta közelebbről megismerni. Ezekon a terepszemléken több sokat ígérő fiatallal is találkozott: ők lettek volna a Bocskay-kert legtermészetesebb vendégei.⁷

Negyvenhárom őszén Újszászy Kálmán újabb látogatásra hívta. Úgyis készült már rá, hogy nagyobbik lányának is megmutatja Patakot. A kirándulást és a hegyaljai szüretet egy kis lélekerősítő beszélgetéssel szerette volna összekötni. Felmerült az is, hogy a Bocskay-kertet egy pataki házzal cserélnék el, s a következő évben oda költözzenek, jobb kert- és jobb ember vidékre. Mindez csak tervezetés maradt⁸.

Három év múlva, negyvenhat nyarán, Illyés Gyulával együtt újra benéztek Patakra egy estére, „Csicsikov kocsján”⁹ Illyés is ismerte már a kisvárost: korábban a népfőiskolán adott elő. Az 1946-ban alakuló Népi Művelődési Intézet a paraszt dolgozók iskoláját, a gyorsított ütemű felnőttképzést vette programjába. Az elképzelés, hogy a népnek valóban a javát s minél jobban képezzék ki, Németh László didaktikus fantáziáját mozgásba hozta.¹⁰ Patakra Miskolc, Taktaszada és Taktaharkány után került sor, aztán Kenézlő, Nyíregyháza, Debrecen, Földes, Biharnagybajom és Szeghalom következett, végül Békés, Orosháza és Hódmezővásárhely. Illyés valami bevezetőt mondott, s átadta a szót neki, a pedagógiai szakértőnek. Nagyjából mindig ugyanazt mondták, szégyellték is magukat egymás előtt, de aztán ebből is játékot csináltak,

⁵ *Kiadatlan tanulmányok*. Bp. 1968. I. 624. és *Magyar szigetek*. *Kisebbségben*. Bp. 1942. IV. 264.

⁶ *Felelősség a fák iránt*. Hid. 1943. július 1. 6.

⁷ *Homályból homályba*. II. 636.

⁸ Levele Újszászy Kálmánhoz, 1943. október 13. Újszászy Kálmán szíves közlése.

⁹ *Homályból homályba*.: II. 106. és 31.

¹⁰ Uo.: II. 41.

egymással is.¹¹ Csakhogy ezt a játékot Németh László komolyan vette: terveket készített, sőt Mátyás Sándor vásárhelyi tanárral együtt a könyvírásához is nekifogott. De egy idő után Illyés Gyula is belátta, hogy a terveket nem lehet keresztül erőltetni, s tudomásul vette, hogy Németh László a tervek készítését s a könyvírást, amelyre egy negyed év ment rá, abbahagyta.¹²

A pataki út viszont eredményes volt, mert ott a terv élő múltból nőhetett ki. A miniszter Keresztury Dezső a dolgozók középfokú iskolái után a paraszt dolgozók iskoláinak a felállítását is elrendelte. Amelyik községben legalább öt tanulni vágyó felnőtt akadt, azok valamelyik közeli középiskolához, mint anyaiskolához csatlakozva, tovább folytathatták tanulmányaikat. Patak számára nem volt ismeretlen a partikulák gondolata: századokon át gyakorolta a tanításnak ezt a sajátos módját. Az anyaiskola ezekben a partikulákban vetett, s ősi falai közt aratott. Pár évvel korábban éppen ezt a gyakorlatát szerette volna feleleveníteni, de akkor még nem sikerült. Most hivatalosan kérték ugyanerre. Németh László és Illyés Gyula augusztus 7-én este, éjfélbe nyúlóan ismertették a partikulákkal kapcsolatos elgondolásait, s kaptak tájékoztatást afelől, hogy a főiskola, felelevenítvén százados gyakorlatát, hol és milyen keretek között szervezhetné meg partikuláit. Másnap a Nagykönyvtárt nézték meg s a tanári karokkal ismerkedtek.¹³ A gimnáziumi szék augusztus 14-i ülésén, önkéntes jelentkezés alapján néhány tanárát bízta meg, hogy a Hegyköz, Bodrogeköz, Taktaköz és Gönc vidékére kiszállva tegyék meg az első lépéseket a partikulák megszervezésére. Így jött létre 1946 őszén kettő: Cigándon, a Bodrogeköz szívében az egyik, Tokajban a másik. A sokszorosított jegyzetek közül, akárcsak Németh László, a pataki tanárok többet is elkészítettek.¹⁴ A tanítóképző negyvenhét tavaszán két dolgozó tanítóképzőjét is szervezett, egyiket a patakiak, másikat a ricseiek részére. Az utóbbi pár hónap múlva beleolvadt az anyaintézetbe, s 1948 második felében mint líceum folytatta működését. A dolgozók iskoláinak országos viszonylatban végrehajtott összevonása után már csak mint előkészítő tanfolyam végezhetette munkáját, s a cigándi és tokaji vállalkozással együtt meg is szűnt.¹⁵

A három, portyának beillő látogatásnak két hosszabb lett a folytatása. Németh Lászlót ami jó pályáján érte, majd minden vidékről jött.

¹¹ Uo.: II. 43.

¹² Uo.: II. 45.

¹³ A sárospataki református főiskola közigazgatói naplójából.

¹⁴ A sárospataki ref. főiskola Évkönyve. 1946–1947: 95–102., 1947–1948: 79–83. és 107–109.

¹⁵ Uo. 1948–1949: 70.

Élete legnagyobb vállalkozásába: a Tanú-ba Debrecen ugratta bele; a maga-írta esszé-folyóirat Kecskeméten talált kiadót. Győr, Pápa, Pécs, Sárospatak, Szeged mind beírta pályájába a nevét, hogy aztán élete legnehezebb éveire Hódmezővásárhely adjon men- és munkahelyet s egy városnyi szeretetet is ráadásul.¹⁶ Ő is volt vidéki író, nemcsak azért, mert öt évet vidéken töltött, de mert ezalatt vidéken adódó feladatokat oldott meg. Számára a provincializmus nemcsak korlátot jelentett, lehetőséget is; azt, hogy provinciája, tartománya volt.¹⁷ Vidéken élni, de országban gondolkozni, mondta Veres Péter. Ő egy lépéssel tovább ment: az országról is világban gondolkozott.¹⁸

Negyvennyolc júniusában megfogadta a baráti tanácsot, írt Újszászy Kálmánnak, s bár még folyt az érettségi, a kollégium földszintjén, a porta mögött egy udvari szobában elszállásolták. Patakot eddig csak kerülgette, most vált számára először men- és műhelyé. A diákvárosban a magának kívánt feltételeket is megtalálta. Hányszor gondolta el, de jó volna valami világi apátság, ahol külön cellában dolgozhatna az ember, s kápolnául egy olyasféle könyvtár, mint az Eötvös-kollégiumé volt, amikor életének egyik szerencsés telén oda bejárhatott.¹⁹ Patak éppen erre rímelt: most ott ült a kollégium boltos szobájában. Ajtaja előtt frissen meszelt folyosó, ami kolostorba is beillett volna, szobájában asztal, szék, szekrény s egy vaságy: akárcsak egy cellában. Az udvarra nyíló földszinti folyosón nem volt más helyiség, mint az Akadémia ifjúsági könyvtára, egy emelettel feljebb a Nagykönyvtár. Amikor megérkezett, azt hitte azonnal megszökik. Aztán úgy érezte, haláláig ott tudna maradni. Arra, amire akkor készült, Patak a legalkalmasabb hely volt.²⁰

Tetszett neki a vidék is, a hegyaljai táj. A nagy sétálónak ott volt az iskolakert vagy a közeli református temető: az ilyenfajta sétákat úgyis szerette. Számára a legszebb hely mindég is a temető volt.²¹ Ott már csak a csősz szegődött hozzá, aki maturandusnak nézte.²² Akik szobáját összetévesztették a portával, egyik-másik vidékről bejött pap vagy tanító, legalább teológusnak nézték. Studírozunk, studírozunk, kérdezték az írásokat látva, aztán mikor lesz a kollokvium?²³ Túl fiatalos,

¹⁶ *Vidéken élni. Kiadatlan tanulmányok I.* 605.

¹⁷ Uo.: 607.

¹⁸ Uo.: 607–608.

¹⁹ *Homályból homályba.* II. 106.

²⁰ Uo.: II. 540. 1948. június 21. Sárospatak.

²¹ Uo.: *Népdal, újfajta.* II. 336.

²² Uo.: II. 106.

²³ Uo.: II. 106. és *Az író modelljei, Kiadatlan tanulmányok II.* 290.

„gyermekes” megjelenéséért mindig is sokat szenvedett.²⁴ Sétáin kíváncsi diákpillantások mérték végig: hát ez az, jó volna vele beszélni, de szerzetesi magányát nem zavarta senki.²⁵ Olcsó kosztot kapott a főiskola háznagyától, Telegdi Imrééktől: a feleség férjével együtt őt is kordában tartotta.²⁶

A munkához szellemi szélcsend kellett, s ez megvolt Patakon.²⁷ Néhány ismerős barát is akadt, főleg a teológiai tanárok közül. Egy balatoni útván inkognitóban barátkozott össze Mátyás Ernővel.²⁸ Szabó Zoltánnal, Szathmáry Lajos vásárhelyi tanár hozta össze még 1942-ben, aki egyike volt a fajtájához kedvet adó magyaroknak.²⁹ „Az okos Újszászy, a mackó Nagy Barna voltak, ha kellett, de tiszteletben tartották a kollégiumban megszállt műzsát.”³⁰

A pataki menhelyből azonban nem regény, a *Drága jó nyolcadik* kelt ki, ahogy tervezte. Pedig már a ballagásnál tartott a történet, amikor egyszerre rátört a riadalom, hogy ezt nem szabad folytatnia.³¹ Így maradt befejezetlen a regénynek induló *Vásárhelyi idill*, ha naplónak teljessé is kerekedett.³²

A legfőbb ok azonban mégis az volt, hogy az elkezdett regény mögött hirtelen nőni kezdett a másik; amikor ezt elindította, rájött, hogy abban nagyobb dolgot lehet elmondani. Egy reggel félretolta a kéziratot, s néhány óra múlva készen volt az *Örültek* vázlata: a három rész, kilenc fejezet, úgy, ahogy később meg is írta.³³

Úgy érezte, hogy akárcsak a megnyírt Sámsonnak, újra nőtt hajával együtt az ereje neki is visszatért: ezt tette vele, Békés után három évvel, Patak is.³⁴ Az eddig csak magának, emberi szenvedései csigatására, erőgyűjtésre írt naplója mutatja be igazi lelkiállapotát, amit Patakon negyvennyolc június 21-én fogalmazott meg. Egy ilyen egyszerű, egyértelmű környezetnek mindig is ez volt a hatása rá, hogy egy nyalábba fogta, egy cél felé térítette az ösztöneit. Most is ezt érezte: nem szabad

²⁴ *Homályból homályba. II.* 355.

²⁵ Uo.: II. 106.

²⁶ Uo.: II. 106.

²⁷ Uo.: 205. és *Menedék* c. verse u.ott: II. 348–349.

²⁸ *Az ószövetség olvasása közben. Kísérleti dramaturgia.* Bp. 1972. II. 136. és *Megmentett gondolatok*, Bp. 1975. 73.

²⁹ *Homályból homályba. II.* 499.

³⁰ Uo.: 106.

³¹ Uo.: II. 106–107.

³² Uo.: II. 53–92.

³³ Uo.: 107. és *Az író és modelljei.* i. m. II. 290.

³⁴ *Előszó a Sámsonhoz. Kiadatlan tanulmányok. II.* 259.

feladnia most, az ötven felé sem a legnagyobbat, amire a Tanú éveiben vagy később is nem egyszer törekedett. Az elhagyottság, a bukás csak látszólagos. Sosem volt hozzá oly közel, mint most, hogy a benne küszködő emberségből az emberiségnek valami szilárdat és magasat építsen. Az, amit eddig csinált, még semmi; még mind benne van a magyar burokban. Át tudja-e vágni a burkot: döntse el Sárospatak. A magyar irodalom is megközelítette a világirodalom tengerszintjét, most dől el, fel tudja-e ütni magát alóla. Neki sem az volt a célja, hogy nagy regényeket vagy nagy vígjátékokat írjon: a maga dolgát akarta végképp rendezni. „Ha a legnagyobb lehetőségek mellé szegődtünk bábául – ahogy Ady mondaná: Isten cinkosai vagyunk – maga a feladat segít és véd bennünket.”³⁵ Tömörebben sohase fogalmazta meg, amit a Hegyalja csendjében papírra vetett, bár hasonló részletek máshol is felbukkantak.³⁶

Az *Őrültek*, vagyis az *Égető Eszter* vázlatával a zsebében, elképesztve pataki házigazdait, családját és új modelljét, Kristónét is, Vásárhelyre sietett, ahol húst tudott szedni a vázra. Régi szobájában, szenvedélytől nem háborgatottan, modellje oltalmában foghatott neki a munkának.³⁷ A negyvennyolcas párhetes menhely elvesztegetett időnek tűnt, ha az *Őrültek* oldaláról nézte, de megnyertnek is, mert a regény mégis csak Patakon fogant.

Negyvenkilenc nyarán Patak újra egyik terve váltóállítója lett. Debrecenből már kissé haza – és nem visszajött, s látogatása jobban indult, mint az előző évi. Nyári vakáció lévén, most nem a kollégiumban, hanem az Angol Internátus egyik tanári szobájában lakott. Házikosztját a háziak nélkül fogyaszthatta el. A diáktalan város szellemi szélcsendje, amire mindég vágyott, újra körülvette. Nem kész feladattal indult el a pataki útra: a 18. század magyar emlékeiben kívánt elmerülni, amiben a Nagykönyvtár különösen gazdag volt. Egy regényterv mozgolódott benne még a harmincas évekből: A Hora-lázadást megírni egy jobbágyfiúhoz erőltetett nemes leány, Pataki Apollónia életén keresztül; a nivellálódás regényét, ami a *Mélységek* címet kapta volna. A fiatal nő megmerülésén át az egész véres fölkelés történetét, „aki mintegy testével lett mérlege a szemben álló kegyetlenségeknek.”³⁸ A vázlatot szeretete volna elkészíteni s a pataki könyvtár emlékiratait, visszaemlékezé-

³⁵ *Homályból homályba*. II. 541–542. Hasonló gondolatok uo.: II. 310. és II. 550–551.

³⁶ *Előszó a Sámsonhoz*. i. m. II. 260. és *A világirodalom küszöbén*. Uo.: II. 632.

³⁷ *Homályból homályba*. II. 107–108.

³⁸ Uo.: II. 133.

seket és földrajzi leírásokat még egyszer egy időben átolvasni. Nem így történt, „a főlíák tövéből ebben az évben is egy más mű terve sarjadt ki.”³⁹

Éjjeliszekrényén egy bibliát talált. Úgy érezte, hogy a házigazdák üdvössége iránti figyelemből tették oda, pedig csak a vendégszobává alakított tanári szoba kapta meg a többi vendégszoba tartozékát: a szentírást. Fiatal kora óta nagy bibliaolvasó volt, s most „lojálisan” újra olvasgatni kezdte. A *Sámson* „forrásmunkája” is az ószövetség volt, meg önmaga forrásba hozása, de ez negyvenöt tavaszán történt.⁴⁰ Bosszantotta, hogy nincs térkép a biblia végén, a törzsek különböző színű településeivel. Másnap egy gyönyörű angol atlaszt kapott, „melyen nemcsak a Szentföld volt ott, de az egész ókori színtér . . . Ez az atlasz egy egész napot vett el Apollóniától”.⁴¹ A következő kérése egy újszövetségi exegézis volt: Mátyás Ernő ezzel is ellátta. Közben az is kiderült, hogy ő is Kristyoron született, akárcsak Apollónia. Nem telt bele egy hét, s megfogant az új regényterv: Jézusról. Hozzájárult ehhez a Pap Károlyal töltött sok-sok este is, az ő Jézus-regénye tervcibe temetkezve. Honnan próbálta Németh László megragadni Jézus alakját? Az *Iszony* és az *Örültek* főhősei után egy harmadik fajta fejlődése jelent meg.⁴² A regény kérdése az lett volna: hogy jött rá Jézus, hogy ő a Messiás? Az új terv újra máshová rántotta: vissza a Bocskay-kertbe, Gulyás Pál üresen maradt remetelakába. Patakról éppen indulófélben volt, amikor Szabó Zoltánék, többekkel együtt, egy esti összejövetelre hívták. Nem kis várakozással ment el, hátha fölkarvarhatja kicsit a meghívottakban levő hitet, s tervéhez ismeretanyagot is nyerhet. Nem a háziak tehetek róla, hogy a kis bibliakör „a felcsendült Krisztus-témához jellemző jelenkori ellenpontot szolgáltatott.”⁴³ A pataki regénytervek végül a Bocskay-kerti lakásban sem csíráztak tovább.⁴⁴

A pataki bibliaolvasás, főleg a bibliai atlasz nézegetése elbűvölte. „Kis nép, nagy sors” csodája szólt belőle.⁴⁵ Ez volt a *Négy próféta* fogánása is, bár megformálásukra csak később került sor: *Hosea, Jezaia,*

³⁹ Uo.: II. 184.

⁴⁰ *Előszó a Sámsonhoz.* i. m. II. 258. és 262.

⁴¹ *Homályból homályba.* II. 134. és *Az ószövetség olvasása közben. Kísérleti dramaturgia.* II, 137.

⁴² *Homályból homályba.* II. 135. *Nagypénteken* c. verse. Uo.: II. 350–351. és *Az ószövetség olvasása közben,* i. m. II. 138–139.

⁴³ *Homályból homályba.* II, 135–136.

⁴⁴ Uo.: II. 140.

⁴⁵ *Az ószövetség olvasása közben.* i. m. II. 138.

Jeremia és *Ezékiel* egy nép s a világtörténelem találkozása lett, egy kis nép hivatástudatának a kibontakozása.⁴⁶

A negyvenkilences pataki nyár éveken át tartó új szellemi életformának a folytatását is előkészítette. Illés Endre három orosz könyvet is oda küldött utána, hogy lektorálja.⁴⁷ A soknyelvű író számára ekkor kezdődött el újra a fordítói gályapad, ami kezében laboratóriummá finomult. Nem is érezte rögtön a feladat egész nehézségét, s mint általában a nehézségből, ebből is virtust igyekezett csinálni.⁴⁸

Évek múlva, közvetve, még egyszer előbukkant Patak. Csilla lánya tanáraként egy kis antológiából olvasták-tanulták Balassától Weöres Sándorig a verseket. Harsányi István, pataki tanár, épp a *Lányaim* hatására, gyűjtötte össze a maga gyerekein bevált költeményeket.⁴⁹

Hogy Patak negyvenöt őszétől tartósabb men- és műhellyé válhatott volna Németh László életében, sőt éppen akkor egyfajta menedéke is, azt kevesen tudják. Erről az önéletrajzi írások hallgatnak, csak egy hozzám írt válaszlevél beszél.

A Németh-család negyvenöt március 10-én érkezett meg Békésre „néhány batyúval és egy kiégett ház emlékével.”⁵⁰ Három város is szívesen adott volna munkát a hontalanoknak: Kecskeméten Tóth László, a Tanú egykori kiadója volt a polgármester, ő igazgatónak hívta; Debrecenben az Egyetemi Könyvtár csillantott reményt, később Törő Imre tanársegédnek akarta megtenni; Hódmezővásárhelyre, Mátyás Sándor javaslatára, a református egyház tanítani hívta meg. Patak az egész éven át, s nemcsak a téli hónapokban működő népfőiskola munkatársaként látta volna szívesen.

A pataki népfőiskolát Németh László is ismerhette, Illyéstől is hallhatott Szeretefalváról. Nem annyira rendszeres kiképzés akart ez lenni: a faluszemináriumból kinőve s északi példákön is okulva, inkább – az ő szavával – eklézsiaszervezés. A tananyag is inkább ébresztett, mint képzett. A népfőiskolásoknak bírójuk és önkormányzatuk volt, saját lapjuk is, a *Kérékvágás*; egy kis közösséget alkottak a nagyobb patakin belül, de a tanfolyam befejeztével a szálak nem szakadtak el. Negyven év múltán úgy találkoztak Patakon, mint régi pataki diákok.

⁴⁶ *Homályból homályba II.* 386. és *Új magyarok* c. verse, uo.: II. 387. *Interjú Tóbiás Áronnal, Kiadatlan tanulmányok II.* 475. és *Jegyzet a Négy prófétához. Kísérleti dramaturgia II.* 235–236.

⁴⁷ *Homályból homályba II.* 145.

⁴⁸ Uo.: 252.

⁴⁹ Uo.: 170. – Harsányi István: *Útravaló*, Bp. 1947.

⁵⁰ *Előszó a Sámsonhoz.* II. 258.

Az Állandó kétféleves népfőiskola negyvenötben még csak terv volt, s nem a patakiakon múltott, hogy három év múlva megszűnt.

Patak szellemi sodrása nagyobb volt már a harmincas évektől is, mint sok nálánál jóval nagyobb magyar városé. Mint a múltban annyi-szor, most is elébe ment a tavasznak, s jöttét nem várta tétlenül. Világított és melegített, mint századokon át tette. A kassai szél fűtta Patak szellős műhely volt sokaknak, s azzá válhatott volna Németh Lászlónak is. Kísérletezhetett volna belső szabadságával, s a külsővel is. Keresztury Dezső miniszteri engedélye és felkérése ide is megtalálta volna az utat. Az *Örülteket*, melynek terve három évvel később éppen Patakon fogant, ott is megírhatta volna: „örültekben” és egy városnyi szeretetben Patakon sem volt hiány.

A főiskola vezetősége nevében én írtam neki Békésre, augusztus huszadika táján. Ez a levél elkallódott. Hivatalos tapogatózó meghívás volt ez a népfőiskolai munkára, s az ehhez szükséges igazolás megpendítése is. A békési válasz dátum nélküli, postai bélyegzője is elmosódott, de tartalmából megállapítható, hogy szeptember 1-én írta, a Teleki u. 31. alatti Makra-házból.

Kedves Tanár Úr,

levele elég gyorsan ideért abból a távoli ország-sarokból s minthogy holnap utazom Vásárhelyre, sietek még innen válaszolni rája.

Nos, tehát az igazoltatás! Erre két válaszom van: az egyik a büszkeségé, a másik a realizmusé. A büszkeség azt mondja: Engem a munkám igazol s akik az utolsó félévben barátaim voltak s támogattak: ezt fogadják el igazolásul. A realizmus azt mondja: A nyugdíjasokat még nem igazolták; az írók igazolását megszüntették. Író számára az az igazolás, ha tagja az írószövetségnek. Én oda csak tegnap jelentkeztem, Illyés Gyulánál, aki itt Békésen meglátogatott. Ő azt mondta tekintsem elintézettnek a dolgot; még tagja sem marad a Szövetségnek, nemhogy elnöke, ha föl nem vesznek. Különbön lektora vagyok a Sarlónak, a Parasztszövetség könyvkiadójának: ez is egyfajta igazolás. Minthogy engem a főiskola vagy az állandó népfőiskola is csak mint írot, vendég előadót alkalmazhat, tehát nem hiszem, hogy ott külön igazolásra szükség lenne.

Ennek a céciónak különben fölöslegesen nem is teszem ki magam.

Sárospatak nekem nagyon megtetszett, az ottani élet és az emberek is. Arra gondoltam, nem lehetne-e ott néhány írónak szabad katedrát állítani. A keret lehetne: a népfőiskola, a főiskola vagy valami új intézmény; a mellék cél: az előadások könyvbefoglalása. Az ország autodidaktái így elsőrangú tan-könyveket kaphatnának s maga a hely is odavonzana egy csomó embert; főként nyári szünetében, aki a tanulásért tanul. (pl. írók Nyári Egyeteme + téli népfőiskola). Illyéssel beszélgettünk erről; ő azt mondta, hajlandó lenne odaköltözni, ha én is odatelepednék. Cs. Szabó Lászlóra is gondolnék; ő tudtommal most állás nélkül van. Esetleg Sötér Istvánra; ha a többiek megtűrik: Féjára; Erdélyből Szabédire. Ezek persze taláalomra odavetett nevek.

Mindez azonban terv és én dolgozni szeretnék minél előbb; azért hát csak elmegyek Vásárhelyre s próbálok biológiát, ir.[odalom] történetet és – orosz tanítani a kollégiumban – s megcsinálni nevelésügyi tervezetemet a Parasztpárt számára, befejezni az Iszonyt, megindítani színdarabjaim kiadását. Címem: Kristo-Nagy István. Gyógyszertár. Szeretettel köszönti:

Németh László

A válasz, jellemzően, fordított a sorrenden, s az igazolással kezdte: „Engem a munkám igazol.” Természete szerint az alkotóknak abba a családjába tartozott, melyet a művel válaszolók nemzetségének lehetne nevezni.⁵¹ Igaz, hogy tavasszal, mint gyanúsítottat, bekísérték a békési rendőrségre, s állandóan vele volt a megfelelő dóziszú méreg, de Veres Péter egy gyűlés után járt a rendőrségen: megmondta nekik, hogy az írók dolgában úgyis Pesten döntenek majd, kár beavatkozni.⁵² Augusztus végén Illyés Gyula toppant be váratlanul, s azon volt, hogy minél több biztatást, sőt ajándékot felejtessen ott a Teleki utcai szobácskában. A Parasztpárt új kiadója, a Sarló nevében Illyés munkát ígért és szerény

⁵¹ *Homályból homályba. I.* 475.

⁵² Uo. II. 13.

apanázst is. Végül abban egyeztek meg, hogy ír a Sarlónak egy tanulmányt a „Tanügy rendezéséről”; ha a szerzőt nem is fogadnák el, a gondolatokból szétszivarog tán valami.⁵³ Előkerült a pataki levél is, Illyés Gyula említette nekem: emlékszik, ezt is meghányták-vetették, s akkor tette az igazolást firtató sorokra azt a megjegyzést, hogy az írószövetségi tagságot vegye elintéztnek; még tagja sem marad a Szövetségnek, nemhogy elnöke, ha Németh Lászlót föl nem veszik. (Elnöke azóta sem volt, csak többször felkérték erre.) Mindez érthetőbbé teszi a válasz önérzetes, magabiztos hangját a tavaszi bekísérés után pár hónappal. Hát még ami kimaradt belőle, hogy Illyés arra is biztatta, vegyen részt a Parasztpárt országos listáján; tizenötezer szavazatot csak jelent a pártnak, mondta, amikor ő szabadkozott, hogy rossz vásárt csinálnak vele. Arról meg éppen lebeszélte, hogy Vásárhelyre menjen tanítani: húsz gyerek fejébe tölteni a tudományt, amikor az egész országot taníthatná.⁵⁴

Megbeszélték a pataki levél meghívási részét is, ami mint gesztus, bizonyára jól esett, ha az igazoltatás firtatásában némi tüskét is érezhetett az érzékenység. S jól esett eljárni egy új gondolattal „a tervhalmaznak”, tovább építeni a még meg sem levőt, egy egészen újat. ⁵⁵ Illyés Gyula, amikor erről beszélgettek, bizonyára helyeselt, mint jövődő testőre, de maga sem hihette komolyan, hogy Békés után Patak következék, s ők mindketten patakiak lehetnének. Németh László a válaszlevélben azt álmodta tovább, amiért – középiskolás fokon – a dolgozók gimnáziuma ürügyén egy év múlva Illyéssel együtt bejárták a fél országot, Patakot is útbajtve.

Csakhogy a pataki hívás elkésett. A feladat nem is volt olyan körülhatárolt, nem tűnhetett olyan megalapozottnak, mint egy gimnáziumi tanárság. Terv volt és maradt az ő tervezgetése is, amiből nem lehetett megélni. „Én dolgozni szeretnék minél előbb; ezért hát csak elmegyek Vásárhelyre.” Így kerekedett föl szeptember 2-án az új otthont adó városba.⁵⁶ A levelezést folytatni is lehetett volna, hiszen a válasz megadta az új címét is, de erre nem került sor. Számára az óraadók királysága következett.⁵⁷

MALLER SÁNDOR

⁵³ Uo.: II. 20–21.

⁵⁴ Uo.: II. 20–21.

⁵⁵ Uo.: I. 760, 606–607. és *Népi kollégiumok a vidéken. Kiadatlan tanulmányok. II.* 650–652.

⁵⁶ *Homályból homályba.* II. 21.

⁵⁷ *Interjú Vásárhelyt. Kiadatlan tanulmányok.* I. 719.